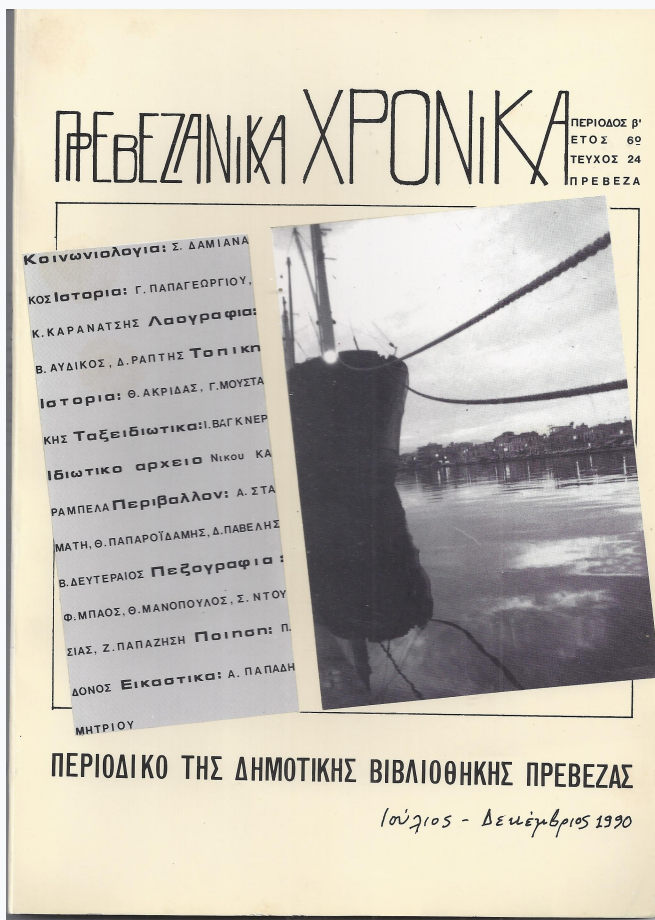

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 24 (1990)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 24 (1990)

Αφιέρωμα στη μνήμη των πρακτικών λαϊκών οργανοπαιχτών της Πρέβεζας

Θεόδωρος Ακρίδας

doi: [10.12681/prch.39648](https://doi.org/10.12681/prch.39648)

Copyright © 2024, Θεόδωρος Ακρίδας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ακρίδας Θ. (2025). Αφιέρωμα στη μνήμη των πρακτικών λαϊκών οργανοπαιχτών της Πρέβεζας. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (24), 10–23. <https://doi.org/10.12681/prch.39648>

Θεόδωρος Ακρίδας

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΟΡΓΑΝΟΠΑΙΧΤΩΝ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Στα πλαίσια των εκδηλώσεων «ΝΙΚΟΠΟΛΕΙΑ '90» αφιερώθηκε μια βραδιά στους πρακτικούς λαϊκούς οργανοπαίχτες της Πρέβεζας. Η μεγάλη αυτή εκδήλωση, που είχε πλατειά λαϊκή απήχηση, διοργανώθηκε από το Δημοτικό Ωδείο Πρέβεζας (ΔΩΠ) και πραγματοποιήθηκε στο Κηροθέατρο της πόλης, τη Δευτέρα 27 Αυγούστου. Περιλάμβανε: α) ομιλία για τους Πρεβεζάνους πρακτικούς οργανοπαίχτες και το έργο τους γενικά, με εκτενέστερη αναφορά στους Νίκο Τζάρα, Βασίλη Μπεσίρη ή Τουρκοβασίλη και Τάκη Τζέμο και β) απόδοση δημοτικών τραγουδιών από τη χορωδία και κομπανία παραδοσιακής μουσικής του ΔΩΠ με διευθυντή τον καθηγητή της μουσικής κ. Χρ. Βλαχογιάννη. Ομιλητής ήταν ο γνωστός, κι απ' τη διδασκαλία στο ΔΩΠ, μουσικολόγος Πρωτοψάλτης κ. Θεόδωρος Ακρίδας. Σύντομη εισήγηση και παρουσίαση του ομιλητή έκανε ο πρόεδρος του ΔΩΠ κ. Ηλίας Κατωγιάννης. Την εκδήλωση παρακολούθησαν ο δήμαρχος κ. Ν. Γιαννούλης, οι εκπρόσωποι της Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας κ. Καραγιάννη, υπεύθυνη για τα πολιτιστικά και ο κ. Ζέρβας, μέλος του Δ.Σ., ο 'Αρχων Πρωτοψάλτης και διακεκριμένος μουσικοδιδάσκαλος κ. Αθανάσιος Καραμάνης, που συνόδευε τον ομιλητή φίλο του, συγγενείς των τιμημένων, σύγχρονοι οργανοπαίχτες, καθώς κι ένα πολυπληθές ακροατήριο. Απόλυτα κάτοχος του θέματος αλλά και ικανότατος χειριστής της πέννας και του λόγου ο ομιλητής, κατασυγκίνησε το εκλεκτό και πολυπληθές ακροατήριό του. Ενδιάμεσα ακούστηκαν δείγματα της τέχνης των αείμνηστων λαϊκών καλλιτεχνών. Παραθέτουμε στη συνέχεια ολόκληρη την εμπειριστατωμένη και πολύ ενδιαφέρουσα ομιλία του κ. Ακρίδα.

Κάθε μορφή τέχνης έχει τους θεράποντες και τους εκπροσώπους της, επιφανείς ή αφανείς. Σ' αυτό δεν ήταν δυνατόν ν' αποτελέσει εξαίρεση η παραδοσιακή δημοτική μας μουσική. Απόψε δεν θ' αναφερθούμε σε σπουδασμένους μουσικούς, σε θεωρητικούς, συνθέτες ή σολίστες τυποποιημένων μουσικών έργων. Η αποψινή εκδήλωση είναι αφιερωμένη στους πρακτικούς οργανοπαίχτες και τραγουδιστές της δημοτικής μας μουσικής και συγκεκριμένα σ' αυτούς της μουσικογέννας Πρέβεζας. Είναι μια οφειλόμενη τιμή στη μνήμη των αείμνηστων πρακτικών οργανοπαιχτών της και εκδήλωση εκτίμησης προς τους ζώντες και συνεχιστές της δημοτικής μας

μουσικής. Καιρός ήταν. Όταν διοργανώνονται εκδηλώσεις και μεγάλες φιέστες αμφιβόλου αξίας και προσφοράς πολλές φορές, δημιουργώντας μάλιστα τεράστιες δαπάνες, ενώ το σύνολο του λαού τις παρακολουθεί μηχανικά και αδιάφορα ή και απέχει εντελώς, (που σε πολλές περιπτώσεις είναι και το καλύτερο) δεν είναι δίκαιο και ηθικά επιβεβλημένο να αφιερωθούν εκδηλώσεις σε θέματα (όπως το αποψινό), που αγγίζουν την ψυχή του λαού μας και άπτονται των στοιχείων της εθνικής μας ταυτότητας; Γι' αυτό η αποψινή εκδήλωση αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία, ενώ ο δήμος, που τη διοργανώνει, αξίζει κάθε έπαινο. Τέλος είναι για μένα τιμητικό και άκρως συγκινητικό το γεγονός, ότι μου ανατέθηκε η παρουσίαση αυτής της μεγάλης και ιερής θα 'λεγα εκδήλωσης. Ας δούμε όμως σε μια γενικότερη και σύντομη αναφορά ποιό είναι οι πρακτικοί λαϊκοί οργανοπαίχτες και ποιό το έργο τους. Όπως οι ίδιες οι λέξεις μαρτυρούν, είναι πρακτικοί, εμπειρικοί, δεν είναι επιστημονικά καταρτισμένοι μουσικοί. Λέγονται λαϊκοί, γιατί εκφράζουν τη μουσική παράδοση του λαού. Και ποιά είναι αυτή το διαπιστώνουμε, όταν πάμε στα μεγάλα λαϊκά μας πανηγύρια. Στο σύνολό τους είναι άνθρωποι προικισμένοι με σπάνιο καλλιτεχνικό αισθητήριο, με οξύτατη αντίληψη και ακοή και απεριόριστη μνήμη. Διαθέτουν μια αξιοθαύμαστη διαίσθηση, που τους βοηθάει να ανακαλύπτουν κάθε ένδειξη της λαϊκής ευαισθησίας, να την αξιολογούν, να την εμπλουτίζουν, να της δίνουν μορφή, να την κάνουν μουσική, τραγούδι, χορό και να την

Προπολεμική ταβέρνα (Έργο Σταμ. Λαζάρου)

επιστρέψουν στο φυσικό αποδέκτη και συνδημιουργό τους, που είναι ο ίδιος ο λαός. Γεννήματα και θρέμματα αυτού του λαού οι πρακτικοί μας οργανοπαίχτες πιάνουν απόλυτα το σφυγμό του κι εκφράζουν τέλεια τα συναισθήματά του. Τον κάνουν να χαρεί, να ενθουσιαστεί, να συγκινηθεί, να κλάψει, να αναπολήσει, να εκτονωθεί, να ηρεμήσει. Δεν θα 'ταν υπερβολή αν λέγαμε ότι κατά κάποιο τρόπο είναι ψυχοθεραπευτές και πολλές φορές το έργο τους ψυχοθεραπευτικό. Είναι οι ζωντανοί φορείς και δημιουργοί της δημοτικής μας μουσικής παράδοσης. Είναι ίσως η πιο δημοφιλής τάξη ανάμεσα κυρίως στις πλατιές λαϊκές μάζες. Αυτή η συμπαθέστατη τάξη αναδεικνύει πάντα εκπροσώπους από αφανείς μέχρι διάσημους, που τα ονόματά τους συχνά παίρνουν διαστάσεις θρυλικές. Η μουσικογένηνα Πρέβεζα έχει να επιδείξει ένα σεβαστό αριθμό πρακτικών οργανοπαιχτών και τραγουδιστών, αφανών μέχρι και διασήμων. Για να θυμηθούν οι ηλικιωμένοι και να πληροφορηθούν οι νεότεροι, αναφέρω στη συνέχεια τα ονόματά τους και τί όργανο έπαιζε ο καθένας. Αν παραλείψω κάποιον, σίγουρα θα είναι άθελά μου κι ας θεωρηρεί το όνομά του ότι συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα αναφορά. Θύμηση λοιπόν των αποβιωσάντων πρακτικών λαϊκών οργανοπαιχτών και τραγουδιστών της Πρέβεζας.

ΚΛΑΡΙΝΟ

Δεσπάζει η μορφή του θρυλικού Νίκου Τζάρα. Μεγάλοι επίσης οι Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης και Αλέκος Τζέμος.

ΒΙΟΛΙ

Ο μεγάλος Τάκης Τζέμος, ο Κώστας Τίκος ή Νταής, ο Φώτης Ντίνος και ο Παύλος Ζαφείρης.

ΣΑΝΤΟΥΡΙ

Ο διάσημος Δημήτρης Καλλίνικος ή Μήτσος Αραπάκης, ο Νίκος Αναστασίου και ο προσφυγικής καταγωγής Παράσχος.

ΛΑΟΥΤΟ

Ο Γιώργος Πούμπης ή Λιόλης, ο Βασίλης Γκούνης, ο Παναγιώτης Τζέμος και ο Γιώργος Τίκος ή Νταής.

ΟΥΤΙ

Ο Δημοσθένης Καταρτζής κι ο Βασίλης Χατζησαββόπουλος.

ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΕΣ

Εδώ δεσπάζει η φυσιογνωμία του θρυλικού Μήτσου Αραπάκη. Καλοί επίσης και οι Αλέκος Τζέμος, Φώτης Ντίνος, Νίκος Αναστασίου, Βασίλης Γκούνης, Πάνος Τζέμος και Γιώργος Τίκος. Ας είναι παντοτινή η θύμησή τους. Υπάρχουν βέβαια και οι συνεχιστές τους, που δυστυχώς όλο και λιγοστεύουν. Εκτιμώντας τη μεγάλη προσφορά τους, τους αναφέρω στη συνέχεια.

ΚΛΑΡΙΝΟ

Ο προσηλωμένος στην παράδοση Νίκος Τίκος ή Νταής, ο Δημήτρης Τζάρας του Νίκου, θετικός με πλούσια δισκογραφία κι ο Λάζαρος Βλανταρίτης.

ΒΙΟΛΙΤΖΗΔΕΣ

Δυστυχώς δεν υπάρχουν σήμερα στην Πρέβεζα.

ΣΑΝΤΟΥΡΙ

Ζεί ακόμα σήμερα (κι εύχομαι να ζεί και να είναι καλά) ένα σύμβολο, ο μεγάλος Λεωνίδας Δημητρίου, βασικό άλλοτε σαντούρι στη Φουσκομπουκαϊκή κυμπανία στο Αγρίνιο και πρώτος δάσκαλος του διάσημου Αριστείδη Μόσχου ή Φουσκομπούκα. Είναι ακόμα ο τσεμπαλίστας Λευτέρης Τζέμος, γιος του μεγάλου Τάκη, ένας θετικός όσο και σεμνός καλλιτέχνης, που εδώ και πολλά χρόνια είναι εγκατεστημένος στο Αγρίνιο.

ΛΑΟΥΤΟ

Υπάρχει μόνο ο Θεόδωρος Παπάς.

ΟΥΤΙΤΖΗΔΕΣ

Δυστυχώς δεν υπάρχουν.

ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΕΣ

Επαγγελματίας είναι μόνο ο Λάκης Πάτσης, που παίζει κιθάρα. Είναι ακόμα ο Τάσος Τζάρας, που το εγκατέλειψε σαν επάγγελμα και κάποιοι φίλοι, που μάλλον ερασιτεχνικά τραγουδούν. Ας έχουν όλοι τους ζωή και υγεία για να προσφέρουν τις πολύτιμες υπηρεσίες τους προσηλωμένοι στην παράδοση κι αποφεύγοντας το πνεύμα του παραδοσιοφθόρου μοντερνισμού. Επανερχόμαστε στους αποθανόντες, για να ανεφερθούμε εκτενέστερα στη ζωή και το έργο τριών διακεκριμένων από εκείνους. Πρόκειται για τους Νίκο Τζάρα, Βασίλη Μπεσίρη ή Τουρκοβασίλη και Τάκη Τζέμο. Ενδιάμεσα θα ακουστούν και κάποια δείγματα της τέχνης τους. Και πρώτα, φυσικά, ο πρώτος. Ο θρυλικός Νίκος Τζάρας.

ΝΙΚΟΣ ΤΖΑΡΑΣ

Γεννήθηκε στα 1892 κάπου στις περιοχές των Ιωαννίνων. Δεν είναι εξακριβωμένο αν γεννήθηκε στο χωριό Χουλιαράδες ή μέσα στα Γιάννενα. Η οικογένειά του είχε φλέβες καλλιτεχνικές. Ο παπούς του έπαιζε φλογέρα, ενώ ο πατέρας του Τάσος Τζάρας παράλληλα με το κύριο επάγγελμά του, που ήταν σιδηρουργός, έπαιζε φλογέρα και κλαρίνο. Έτσι ο μικρός ήρθε στον κόσμο με μουσικές καταβολές, αλλά και με τη σφραγίδα της δωρεάς. Ήταν σε νεαρή ηλικία ακόμα (γύρω στα 15 τρι), όταν μετακόμισαν από τα Γιάννενα για τη Βόνιτσα της Ακαρνανίας. Ε-

δώ ο Νίκος, βοηθώντας τον πατέρα του στο σιδηρουργείο αλλά και ακούγοντας και κλέβοντάς τον στη φλογέρα και στο κλαρίνο, άρχισε να ασχολείται με αυτά με ιδιαίτερο ζήλο. Οι επιδόσεις του είναι καταπληκτικές. Από δω αρχίζει να ανατέλει ένα λαμπρό αστέρι, που έμελλε να μεσουρανήσει στο καλλιτεχνικό στερέωμα της δημοτικής μας μουσικής. Δειλά-δειλά κάνει τις πρώτες εμφανίσεις σε μικρούς αρχικά χώρους,

παίζοντας για το κέφι του και για την παρέα του. Έτσι πέρασε μια 5ετία περίπου στη Βόνιτσα. Με μια νέα μετακόμιση βρίσκεται στην αντικρινή Πρέβεζα, όπου εδραιώνεται πλέον μόνιμα. Εδώ εξασκεί το επάγγελμα του αραμπατζή, χωρίς να εγκαταλείπει και το κλαρίνο, πάνω στο οποίο σημειώνει πλέον αξιοθαύμαστες προόδους. Ωστόσο παραμένει ακόμα ο κλαριτζής της παρέας.

Οι καιροί όμως περνούν και οι καταστάσεις αλλάζουν. Τα πρώτα αυτοκίνητα κάνουν την εμφάνισή τους, εκτοπίζοντας τους αραμπαδες. Έτσι ο Νίκος Τζάρας αναγκάζεται ν' αλλάξει επάγγελμα. Από αραμπατζής βρίσκεται στο χώρο, για τον οποίο είχε γεννηθεί. Στο χώρο των λαϊκών οργανοπαιχτών και της δημοτικής μουσικής, όπου με το κλαρίνο του που ήδη χειρίζεται αριστοτεχνικά κάνει απ' την αρχή δυναμική εμφάνιση. Η φήμη του ξεπερνά με ταχύτατο ρυθμό τα όρια της Πρέβεζας κι απλώνεται σ' όλες τις γύρω περιοχές, για να καλπάσει πολύ σύντομα σ' όλες τις γύρω περιοχές, για να καλπάσει πολύ σύντομα σ' όλη σχεδόν τη χώρα. Όλοι μιλούν για το Νίκο Τζάρα και το μαγικό κλαρίνο του. Κατέχοντας ένα ευρύτατο ρεπερτόριο τραγουδιών γίνεται περιζήτητος στα πανηγύρια, στους γάμους, στα καφέ-αμάν και στα κάθε λογής κέντρα της εποχής. Απ' όπου περνάει με την πανίσχυρη κομπανία του χαλάει ο κόσμος, κατά τη λαϊκή έκφραση. Διαλεχτοί και οι συνεργάτες του, όπως οι βιολοτζήδες Τάκης Τζέμος ή άλλοτε ο Κώστας Μπενάτσης, ο Βασίλης Ντάλας ή Νίκος Αναστασίου με σαντούρι και οι τραγουδιστές Γάκης Σιόντης και ο αδελφός του Αποστόλης Τζάρας. Μελισσολόι τρέχει ο κόσμος στην ασυναγώνιστη κομπανία του Τζάρα, που σκορπίζει άφθονο κέφι. Ο Τζάρας μεσουρανάει. Το όνομά του παίρνει πλέον θρυλικές διαστάσεις. Στο μεταξύ εκδηλώνεται ζωηρό ενδιαφέρον από πλευράς δισκογραφικών εταιριών για το παίξιμό του. Στη συνέχεια ακούμε μια από αυτές. Είναι ο σκοπός του γνωστού τσάμικου «Σελήμπεης». Η μελωδία του ανήκει στον Α' ήχο, ενώ επεξεργάζεται το κλασικό βέρσο σε ήχο πλάγιο του Δ', χρωματικό για να καταλήξει οριστικά στον Α' ήχο. Ο ρυθμός του είναι 3σημος και χορεύεται σαν τσάμικος.

Επιτρέψτε μου δύο λόγια για τα ακούσματα, που θα σας παρουσιάσω. Πέραν του γεγονότος ότι είχαν ηχογραφηθεί με πρωτό-

Η κομπανία του Νίκου Τζάρα

γονα τεχνικά μέσα, είναι και από φθαρμένους δίσκους λόγω της πολυκαιρίας και κακής μεταχείρισης. Έτσι, αν και έχω επιλέξει τα καλύτερα, δυστυχώς και πάλι υστερούν. Γι' αυτό ζητώ να τα κρίνετε με επιείκεια. Σελήμπεης λοιπόν απ' το Νίκο Τζάρα. ΑΚΟΥΣΜΑ (Σελήμπεης).

Στα 1928 ο Νίκος Τζάρας επισκέπτεται την Κωνσταντινούπολη, όπου παίρνει μέρος σε κάποιες εκδηλώσεις. Ακούγοντας εκεί τους Τούρκους συναδέλφους του κι αφομοιώνοντας πολλά καλά στοιχεία, εμπλουτίζει το παίξιμό του και του δίνει περισσότερο ανατολίτικο χρώμα. Επίσης αποτυπώνει ανατολίτικους σκοπούς, που τους διαμορφώνει, τους προσαρμόζει στα ελληνικά δεδομένα και τους λανσάρει σε δίσκους. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της «Κουρμανιώτισσας» του Τζάρα, που έχει καταπληκτική ομοιότητα με κάποιο μακάμ σεγκιάχ του αναμορφωτή της τουρκικής μουσικής ανεπανάληπτου Μουνίρ Νουρεντίν Σελτζούκ, το οποίο σαφώς προϋπήρχε της «Κουρμανιώτισσας». Στα 1930 τον προσκαλεί στην Αθήνα η Μέλπω Μερλιέ, διευθύντρια τότε του Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου. Εκεί ο Τζάρας ηχογραφεί 9 θαυμάσιους σκοπούς. Στα 1934 ο Τζάρας αναγκάζεται από κάποια ασθένεια να εγκαταλείψει για λίγο το κλαρίνο. Μαθαίνει σαντούρι, πολύ γρήγορα μάλιστα, και είναι από τους πρώτους, που μαθαίνουν σαντούρι στην Πρέβεζα. Θα τον ακούσουμε όμως και πάλι με το κλαρίνο του στον υπέροχο σκοπό του Αλαμπέκ. Η μελωδία είναι σύν-

Λαϊκοί οργανοπαίχτες της Πρέβεζας σε γιορτασμό της Πρωτομαγιάς στην Αγία Τριάδα. Στο κέντρο διακρίνεται ο Νίκος Τζάρας (με το κλαρίνο).

θετη κι εμπεριέχει 3 ήχους. Αρχίζει με πλάγιο Β', περνά απ' το Β' ήχο και καταλήγει στον Α'. Ο περιορισμένος χρόνος του δίσκου, δεν επιτρέπει να αναπτυχθεί βέρσο. Ο ρυθμός του είναι πολύ αργός 8σημος. ΑΚΟΥΣΜΑ (Αλάμπης)

Ας εξετάσουμε όμως το παίξιμό του από μουσικολογικής πλευράς. Κατ' αρχήν το φύσημα του Τζάρα είναι παχύ μεν αλλά απαλό και γλυκό. Τα δάχτυλά του πολύ ευκίνητα. Ο συνδυασμός γλώσσας και δαχτύλων σε μια τέλεια συνεργασία. Στο παίξιμό του κυριαρχεί το μελωδικό στοιχείο, ενώ το ρυθμικό είναι γι' αυτόν δευτερεύον ζήτημα. Αποφεύγει δηλαδή τις πολλές κι έντονες ατάκες της γλώσσας. Σαν ξεκομμένος απ' τις περιοχές της Ηπείρου, ξεφεύγει απ' τις καθιερωμένες πεντάφθογγες κλίμακες με το γνωστό θλιμμένο χρώμα. Καλλιεργεί την 8η δίνοντας στο κλαρίνο του μεγάλη έκταση, που ξεπερνά τις 3 οκτάβες. Επίσης με θαυμαστή δεξιοτεχνία δουλεύει και τα τρία γένη της παραδοσιακής μας μουσικής: διατονικό, χρωματικό κι εναρμόνιο. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι ο Τζάρας κάνει χρήση κατά κόρον της φθορικής κλίμακας του Α' ήχου με σπάθη στον 5α, που στην ανατολική μουσική λέγεται μακάμ Σαμπάχ, ενώ στη γλώσσα των πρακτικών οργανοπαιχτών δρόμος Σαμπά. Γενικότερα, το κλαρίνο του Τζάρα είναι γεμάτο πάθος, συναίσθημα και λυρισμό.

Ας ακούσουμε όμως και πάλι το Νίκο Τζάρα σ' ένα ωραίο σκοπό. Είναι η Ποταμιά. Η μελωδία είναι βασισμένη στον Α' ήχο απ' τον Πα με περάσματα χρωματικού πλάγιου Δ' στον Νη. Στο βέρσο του αναπτύσσει το χρωματικό πλάγιο του Δ' από Νη και καταλήγει οριστικά στον Πα του Α' ήχου από όπου αρχίζει. Ο ρυθμός του είναι 4σημος και χορεύεται σαν συρτός, ενώ στο βέρσο καταλήγει σε 3σημο και χορεύεται σαν τσάμικος. ΑΚΟΥΣΜΑ (Ποταμιά).

Πολλοί νέοι μαγεμένοι απ' το κλαρίνο του Τζάρα τρέχουν κοντά του, για να κλέψουν κάτι απ' την απaráμιλλη τέχνη του. Έτσι μαθητεύουν σ' αυτόν ο Βασίλης Μπεσίρης ή Τουρκοβασίλης, ο Νίκος Βρυώνης από τη Λευκάδα, ο Φώτης Πατσούρας από το Ξηρόμερο, ο Νίκος Τίκος ή Νταής και άλλοι. Ηχογραφώντας δικά του ή παλιότερα παραδοσιακά τραγούδια δημιουργεί μια πλούσια δισκογραφία με τα εξής: Ένα αηδονάκι, Το λέν' οι κούκοι, Οι Σιαμάδες, Γκρίντα, Η Αβγένω, Οι κύκλες, Ο Ντελήγιωργας, Κλάματα, Τ' Αϊ-Λαζάρ, Ο Γεροσόλυμος, Η Μπούλκω, Μπαίνω μεσ' στ' αμπέλι, Σε τούτ' την τάβλα, Λιασκοβίκης, Φίλοι μου γιατί δεν τρώτε, Σου παραγγέλω μαύρη γη, Οσμαντάκας, Ποταμιά, Κυρά Βαγγελιώ, Κίνησαν τα καράβια (τραγουδά ο ίδιος), Ας παν να ιδούν τα μάτια μου (τραγουδά ο ίδιος), Μηλιά, (τραγουδά ο ίδιος), ο Ρόβας, Κουρμανιώτισσα, Αφήνω γειάμανούλα μου, Αγγέλω, Βάτους και αγκάθια, Ο Μενούσης, Παπαδιά, Γενοβέφα, Αλάμπης, Λιασκοβίκι, Γιαννιώτικο, Όλες οι δάφνες, Γιαννιώτικο γονατιστό, Το καλοκαιράκι, Σελήμπης, Παιδιά μ' σα θέλ'τε λεβεντιά, Τσάμικος Ηπείρου, Κυρά-Μαριγώ, Στό 'πα και στο παρήγγειλα, (τραγουδά ο αδερφός του Αποστόλης), Ξένε πού 'σαι στην ξενητειά (τραγουδά κι εδώ ο αδερφός του).

Ξεσπάει ο Β' παγκόσμιος πόλεμος και η εισβολή των κατοχικών στρατευμάτων το 1941 είναι πλέον γεγονός. Έτσι ανακόπτεται η δισκογραφική δραστηριότητα του Τζάρα. Και σαν να μην έφτανε αυτό. Σύντομα έμελλε (αλλοίμονο) να συμβεί και το χειρότερο. Μπήκε το 1942, σημαδιακή χρονιά για τη δημοτική μουσική και τον κόσμο των λαϊκών οργανοπαιχτών και των γλεντζέδων. Ο Νίκος Τζάρας, ενώ βρισκόταν στου Κρόκου την ταβέρνα, αισθάνθηκε δυνατό πόνο στην κοιλιακή χώρα. Ένα πόνο, που επέμενε κι όλο δυνάμωνε. Με τη μεσολάβηση γνωστού στους Ιταλούς προσώπου, κάποιος γιατρός του κάνει σύντομη εξέταση και φανερά ανήσυχος τον στέλνει επειγόντως στο χειρουργείο των ιταλικών στρατευμάτων κατοχής. Ο χειρουργός που τον εξετάζει είναι σαφής και κατηγορηματικός: Ειλεός, πολύ αργά για επέμβαση, επίκειται θάνατος. Οδυνηρή διάγνωση, που βροντά σαν αστραπή σε ξαστεριά κι αφήνει τους πάντες άφωνους. Μερικοί φίλοι του βουρκωμένοι και σκυθρωποί, τον μεταφέρουν με ξυλοκρέββατο στο σπίτι του, αφού πρώτα τον περνούν από τα στέκια του για να αποχαιρετήσει όλους τους φίλους και γνωστούς. Πρίν συμπληρώσει 24ωρο, ο μεγάλος Νίκος Τζάρας σφαλίζει για πάντα τα μάτια του και σταυρώνει τα χέρια με τα μελένια δάχτυλα. Βυθίζει στον πόνο και στη θλίψη συγγενείς, γνωστούς, φίλους και το λαό, που τον λάτρευε κι αφήνει δυσαναπλήρωτο κενό στο χώρο της δημοτικής μουσικής και τον κόσμο των πρακτικών λαϊκών οργανοπαιχτών κατά πολύ φτωχότερο. Του γίνεται πάνδημη κηδεία, ενώ οι αγαπημένοι φίλοι του κρατάνε τα μαγαζιά τους κλειστά για τρεις μέρες.

Μια απ' τις τελευταίες του ηχογραφήσεις είναι ο οργανικός σκοπός «Κυρά-Μαριγώ». Η μελωδία ανήκει στο ειρμολογικό είδος του Α' ήχου με πολύ σύντομα περάσματα απ' το Β' ήχο. Σε κάποια σημεία στο βέρσο του κάνει φθορικό Α' ήχο με σπάθη στον Γα. Ο ρυθμός του είναι 3σημος και χορεύεται σαν τσάμικος. Τούτος ο σκοπός θέλει ιδιαίτερη προσοχή. Εδώ ο Νίκος Τζάρας δίνει έντονα τα στοιχεία του λυρισμού, του πάθους, της θλίψης και του παραπόνου σαν να προαισθανόταν τον πρόωρο χαμό του. ΑΚΟΥΣΜΑ (Κυρά-Μαριγώ).

Αυτός ο μελίφθογγος κλαριτζής βουβάθηκε απ' το 1942 και για πάντα. Ο μεγάλος βιολιτζής της Πρέβεζας και συνεργάτης του Τάκης Τζέμος, με τούτο το μοιρολόι τον θρήνησε:

*«Κλάψε λαούτο και βιολί, σαντούρι και κιθάρα
κι εσύ κλαρίνο πένθησε, για το χαμό του Τζάρα.
Δευτέρα μέρα έπαιζε, στου Κρόκου τη ταβέρνα,
πόνος βαρύς τον έπιασε, για τελευταία μέρα.
Τόν 'κλαψε το Ξηρόμερο, Πρέβεζα και Λευκάδα,
κι όλοι τα μαύρα βάλανε, για το χαμό του Τζάρα.
Ο Τζάρας ήταν ξακουστός, σε όλη την Ελλάδα,
τώρα εις τα γραμμόφωνα, θ'ακούμε, "Γειά σου Τζάρα"».*

Ο Νίκος Τζάρας αναμφισβήτητα μεσουράνησε στο καλλιτεχνικό στερέωμα των πρακτικών λαϊκών οργανοπαιχτών. Στην ιστορία του χώρου αυ-

τού δίκαια κατέχει μια απ' τις πρώτες θέσεις. Ας είναι παντοτινή η θύμησή του.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΜΠΕΣΙΡΗΣ 'Η ΤΟΥΡΚΟΒΑΣΙΛΗΣ

Ένας άλλος μεγάλος κλαριτζής, που άφησε εποχή, ήταν ο Βασίλης Μπεσίρης, ο πλατύτερα γνωστός σαν Τουρκοβασίλης. Γεννήθηκε στην Πρέβεζα το 1906. Όπως όλοι σχεδόν οι λαϊκοί κλαριτζήδες, αρχικά ξεκίνησε με φλογέρα. Στη συνέχεια παρακολούθησε μαθήματα για αρκετό καιρό κοντά στο μεγάλο Τζάρα. Γεννημένος ταλέντο, δεν άργησε να εξελιχθεί σε καλό επαγγελματία κλαριτζή. Θα ήταν τότε 17-18 χρονών. Αυτοκαλλιιεργούμενος, όλο και πιο πολύ εξελισσόταν, ώστε σύντομα αναδείχτηκε αντάξιος μαθητής του μεγάλου δασκάλου του. Ήταν κι εκείνος της ανατολίτικης προφοράς. Έτσι σε κάποια εμφάνισή του, που η καλλιτεχνική έξαρση και η απόδοσή του έφτασε στο αποκορύφωμά της, κάποια Πολίτισσα τραγουδίστρια, που καθόταν πλάι του, φώναξε ενθουσιασμένη: «Γειά σου Βασιλάκη μου Τούρκο». Αυτό ήταν. Από τότε του έμεινε το καλλιτεχνικό παρατσούκλι «Τουρκοβασίλης». Αργότερα κατεβαίνει στο Μεσολόγγι και κάθεται δίπλα στο Μεσολογγίτη τιτάνα του κλαρίνου, το Χαράλαμπο Μαργέλη. Απ' αυτόν αποκομίζει νέα στοιχεία κι εμπλουτίζει το παίξιμό του. Γρήγορα η φήμη του ξεπερνά τα όρια της Πρέβεζας και της Αιτωλοακαρνανίας και ξαπλώνεται σ' όλη την Ήπειρο, Ρούμελη, Πελοπόν-

Ο Τουρκοβασίλης (στη δεύτερη σειρά, με το κλαρίνο)
σε λαϊκό κέντρο στην Αθήνα, το 1964.

νησο, μέχρι και Αθήνα. Περιζήτητος παντού πια ο Τουρκοβασίλης.

Στο μεταξύ οι δισκογραφικές εταιρείες τον καλούν για ηχογραφήσεις. Έτσι πραγματοποιούνται οι πρώτες ηχογραφήσεις του. Ο περιορισμένος χρόνος για την προετοιμασία τούτης της εκδήλωσης, δυστυχώς δεν του επέτρεψε να βρω κάποιες απ' τις πρώτες ηχογραφήσεις, που υπάρχουν σε δίσκους 78 στροφών. Έτσι θ'ακούσουμε κάποια τραγούδια του από μεταγενέστερες ηχογραφήσεις. Σαν πρώτο ακούμε το «Ποιά σκύλα μάνα τόλεγε». Είναι σε ήχο Α' φθορικό με σπάθη στον Γα, δηλαδή δρόμος σάμπα. Ο ρυθμός του είναι 3σημος και χορεύεται σαν τσάμικος. ΑΚΟΥΣΜΑ (Ποιά σκύλα μάνα).

Ο Τουρκοβασίλης κυριαρχεί στα πάλκα κατά τη μεταπολεμική περίοδο και κυρίως κατά τις δυο δεκαετίες 1945-1965. Δρα σαν μεγάλος κλαριτζής στην Ήπειρο, Ρούμελη (κυρίως στην Αιτωλοακαρνανία όπου αφήνει εποχή), Πελοπόννησο και Αθήνα. Έχοντας πάντα μια ισχυρή κομπανία με συνεργάτες στο βιολί τον Τάκη Τζέμο ή τον Κώστα Τίκο ή Νταή, στο σαβτούρι το Νίκο Αναστασίου ή το Νίδα Δημητρίου, στο λαούτο τους Λιόλη και Γιώργο Τίκο ή Νταή και τραγουδιστές τους Νίκο Αναστασίου, Γιώργο Τίκο και Γιάννη Μαϊκαντή απ' το Αγρίνιο σκορπίζει άφθονο το κέφι απ' όπου περνά και γοητεύει τον κόσμο. Κοντά του μαθητεύουν ο Δημήτριος Λογοθέτης, ο Γιάννης Ζερέγκας και άλλοι.

Εξετάζοντας μουσικολογικά τον Τουρκοβασίλη παρατηρούμε τα εξής: Φύσημα αρκετά μαλακό, αν και πολύ ισχυρό. Ικανή ευχέρεια στην κίνηση των δακτύλων. Συνδυασμός μελωδικού και ρυθμικού στοιχείου. Ευδιάκριτες δηλαδή οι ατάκες του, όχι όμως και χαρακτηριστικές, όπως εκείνες του Καρακώστα π.χ. Είχε ακόμα μεγάλη επιβλητικότητα και τεράστια αντοχή. Και βέβαια διέθετε ένα μεγάλο ρεπερτόριο σκοπών και τραγουδιών. Ακούμε εδώ ένα άλλο τραγούδι του. Είναι το «Χορτάριασε το μνήμα μου» με την Τασία Βέρα. Η μελωδία του είναι σε ήχο Α', ενώ ο ρυθμός του 3σημος και χορεύεται σαν τσάμικος. ΑΚΟΥΣΜΑ (Χορτάριασε το μνήμα μου).

Στην αρκετά πλούσια δισκογραφία του Τουρκοβασίλη περιλαμβάνονται τα τραγούδια: Κόρη μ' το μαντηλάκι σου, Ρούσα Παπαδιά, Βάσω μ' το φουστανάκι σου, Μικρή με πάντρεψες, Ανθούλα μου, Πανάγω μου ποιόν αγαπάς, Τι να σου κάνω Χαίιδω μου, Ποιά σκύλα μάνα το 'λεγε, Μανιατοπούλα, Κόρη με τ' αργυρά κουμπιά, Ξύπνα πουλάκι μ', Λιώνω και πονώ, Χορτάριασε το μνήμα μου, Πρεβεζάνα. Έχει ακόμα δύο ωραία σόλο κλαρίνο, το ένα με τίτλο Ουλάμ, προφανώς είναι παραφθορά του χουζάμ, που όμως δεν είναι χουζάμ αλλά σεγκιάχ και αντιστοιχεί στον ειρμολογικό Δ' ήχο το λεγόμενο λέγετο. Το δεύτερο με τίτλο Γιαλέλι-γιαλέλι είναι επίσης σε ήχο λέγετο και σε τετράσημο ρυθμό, δηλαδή τσιφτετέλι. Ας ακούσουμε όμως εδώ ένα τραγούδι του. Και ποιό άλλο; Την Πρεβεζάνα βέβαια, που ο Τουρκοβασίλης δημιούργησε, για να τιμήσει τις καλλονές της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ο σκοπός του είναι σε ήχο πλάγιο του Β', ενώ ο ρυθμός του 4σημος και χορεύεται σαν συρτός. Τραγουδά κι εδώ η Τασία

Βέρα. ΑΚΟΥΣΜΑ (Πρεβεζάνα).

Δυστυχώς, κι ο Τουρκοβασίλης δεν είχε μακροζωία. Στα 1971 εκδηλώθηκε η επάρατη αρρώστια στον οισοφάγο του. Ίσως τον υπέβοσκε από νωρίτερα. Πανίσχυρος όμως οργανισμός, καθώς ήταν, κρατήθηκε πάνω στα πάλκα μέχρι τις τελευταίες του μέρες. Όμως κάποτε ο γίγαντας λύγισε και μπήκε σε νοσηλευτικό ίδρυμα. Δυστυχώς δεν άντεξε κι έοβησε πάνω στην επέμβαση. Τάφηκε στα χώματα της Πρέβεζας, που τον είχαν γεννήσει. Τον έκλαψαν οι ομότεχνοί του και ο πολύς λαός, που επί χρόνια γλεντούσε μ' αυτόν και ξεχνούσε τα ντέρτια του, ακούγοντας το επιβλητικό κλαρίνο του. Ας τον θυμούμαστε για πάντα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ 'Η ΤΑΚΗΣ ΤΖΕΜΟΣ

Η Πρέβεζα δεν «έβγαλε» μόνο μεγάλους κλαριτζήδες. Ανέδειξε εξίσου και μεγάλους βιολιτζήδες. Κορυφαίος Πρεβεζάνος βιολιτζής, κι ένας απ' τους μεγαλύτερους της χώρας, υπήρξε αναμφισβήτητα ο Τάκης Τζέμος. Προερχόμενος από οικογένεια με μουσικές φλέβες, ήρθε στον κόσμο με πληθωρικό μουσικό τάλαντο. Ο πατέρας του Θανάσης, καθώς και κάποιος θείος του Σπυργίτης, ήταν απ'τα καλύτερα βιολιά της περιοχής τους. Επίσης ο αδερφός του Αλέκος ήταν ένας σπουδαίος καλλιτέχνης στο βιολί και στο κλαρίνο. Ο Τάκης Τζέμος γεννήθηκε στο Μαργαρίτι της Θεσπρωτίας το 1905. Στα 1927 εγκαταστάθηκαν οικογενειακώς στην Πρέβεζα. Εδώ ο πατέρας του Θανάσης άνοιξε τσαρουχάδικο, ενώ παράλληλα εργαζόταν και με το βιολί του. Ο μικρός Τάκης βοηθούσε μεν τον πατέρα του στο τσαρουχάδικο, αλλά σε κάτι άλλο, που τον γοήτευε, είχε το νού του. Το μεγάλο του μεράκι ήταν να αγοράσει βιολί και να μάθει να παίζει. Τα χρήματα όμως ήταν λιγοστά. Έτσι ο Τάκης έμενε με τον καημό. Σαγηνεμένος απ' το παίξιμο του πατέρα του και του θείου του, αλλά και ωθούμενος από κάποια ακατακίνητη εσωτερική παρόρμηση, έβαλε το έξυπνο και καθαρό παιδικό μυαλό του να δουλέψει, για να βρει κάποιο τρόπο να αποκτήσει βιολί. Έτσι στα 14 χρόνια του πιάνει ένα τενεκεδένιο κουτί λουκουμιών και μετά από πολλές προσπάθειες, το διαμορφώνει σε βιολί. Αυτό είναι το πρώτο βιολί του Τάκη Τζέμου. Μ' αυτό ασχολείται αρκετά και γεννημένος ταλέντο όπως είναι, καταφέρνει να μάθει αρκετά πράγματα μόνος του. Βοηθιέται λίγο απ'τον πρόσφυγα σαντουριέρη Παράσχο κι από κάποιο τραγουδιστή Αράπη. Ουσιαστικά είναι αυτοδίδακτος. Λίγο αργότερα αποχτά επί τέλους δικό του καλό βιολί. Αφοσιώνεται σ' αυτό και πέφτει με τα μούτρα στη μελέτη. Εξελίσσεται ραγδαία και γρήγορα γίνεται γνωστός και περιζήτητος στις κομπανίες. Η φήμη του αστραπιαία καλπάζει στις γειτονικές περιοχές και στη συνέχεια σ' όλη τη χώρα. Για χρόνια είναι το βασικό βιολί στην κομπανία του Τζάρα και μαζί γράφουν μια απ' τις λαμπρότερες σελίδες στην ιστορία της δημοτικής μουσικής. Για το χαμό του Τζάρα ο Τάκης Τζέμος γράφει το γνωστό μοιρολόι:

*Κλάψε λαούτο και βιολί, σαντούρι και κιθάρα,
κι εσύ κλαρίνο πένθησε για το χαμό του Τζάρα.*

Μετά το θάνατο του Τζάρα δημιουργεί κομπανία με τον Τουρκοβασίλη. Σε κάποια εμφάνισή του τον ακούει ο κορυφαίος κι ανεπανάληπτος λαϊκός βιολιτζής Δημήτρης Σέμσης, ο θρυλικός Σαλονικιός, που μένει κατάπληκτος απ' το παίξιμο του Τζέμου. Τον συγχαίρει και τον παροτρύνει ν' ανέβει στην Αθήνα για να εργαστεί και να κάνει μεγάλη καριέρα, παίρνοντας τη θέση, που του αξίζει. Έτσι ο Τζέμος φεύγει για την Αθήνα. Εκεί κερδίζει αμέσως την εκτίμηση και το θαυμασμό των ομότεχνών του. Κολακευτικότερα εκφράζεται γι' αυτόν κι ο άλλος τίτνας του βιολιού, ο Γιάννης Δραγάτσης, ο πολύς Ογδοντάκης. Κι ενώ όλα δείχνουν ότι ο Τζέμος κάνει στην Αθήνα μια μεγάλη καριέρα, κάποια περιστατικά τον αναγκάζουν να επιστρέψει στην Πρέβεζα, όπου παραμένει πλέον μόνιμα. Με τον Τουρκοβασίλη και πάλι και με άλλους ονομαστούς κλαριτζήδες εργάζεται ασταμάτητα σ' όλα τα παλιά του στέκια: Ήπειρο, Ρούμελη, Πελοπόννησο. Κυρίως δρά στην Αιτωλοακαρνανία, όπου αφήνει μια μεγάλη εποχή. Ταλέντο πρώτου μεγέθους, καθώς είναι, δεν μαγεύει μόνο με το βιολί του, χειρίζεται πολύ καλά και το κλαρίνο, που το χρησιμοποιεί, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν.

Εξετάζοντας το παίξιμο του Τζέμου παρατηρούμε τα εξής: πλατιά και παχιά δοξαριά. Εκλεπτυσμένα και πολύ ευκίνητα δάχτυλα. Ήχος βιολιού γεμάτος ευαισθησία και λυρισμό. Ρεπερτόριο ανεξάντλητο. Γενικά όλα τα χαρακτηριστικά του μεγάλου καλλιτέχνη. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του εγκαθίσταται με το γιό του Λευτέρη στο Αγρίνιο. Με τον καιρό του εκδηλώνεται κάποια ενόχληση στους πνεύμονες. Ελαττώνει τη δουλειά. Το μαγικό βιολί του, όλο και πιο πολύ σωπαίνει. Η καταραμένη αρρώστια προχωρεί με ταχύ ρυθμό. Ήταν Ιούνιος του 1962 κι ο Τάκης Τζέμος πλησίαζε στον ακραίο σταθμό της πρόσκαιρης εδώ παρεπιδημίας μας. Ο για ένα μικρό χρονικό διάστημα μαθητής του Τάσος Τζάρας με μικρή παρέα φίλων, τον επισκέφθηκε στο κρεβάτι του πόνου και του επικείμενου θανάτου. Με τη βοήθεια φαρμάκων κατόρθωσαν να τον στήσουν για λίγο καθιστό. Στη συνέχεια τον παρακάλεσαν να τους παίξει κάτι για νά τον ηχογραφήσουν. Κι ο μεγάλος Τζέμος, ένα θλιβερό ράκος πια και με το φάσμα του θανάτου να πλανάται πάνω του, πήρε στα εξαντλημένα και τρεμάμενα χέρια το βιολί του κι έπαιξε 2-3 σκοπούς, δίνοντας μια αμυδρή εικόνα του παλιού μαγικού παιχνιδιού του. Έναν απ' αυτούς τους σκοπούς θ' ακούσουμε τώρα. Είναι ένα τσιφτετέλι. Η μελωδία του είναι σε ήχο πρώτο φθορικό με σπάθη στον Γα, ή δρόμο σάμπα όπως λέγεται απ' τους λαϊκούς μας οργανοπαίχτες. Ο ρυθμός του είναι 4σημος. Αξιοπρόσεκτο είναι εδώ το ειδικό κούρδισμα του βιολιού. Είναι κουρδισμένο διπλόχορδο. Οι δύο πρώτες χορδές δηλαδή, κουρδισμένες στον ίδιο φθόγγο με διαφορά οκτάβας. Είναι το μαγαδίζειν των αρχαίων Ελλήνων. Οι Τούρκοι το κούρδισμα αυτό το λένε ικιτελί. Ας ακούσουμε το ιδιαίτερης σημασίας αυτό κομμάτι του Τάκη Τζέμου. ΑΚΟΥΣΜΑ (Τσιφτετέλι).

Δυστυχώς δεν υπάρχουν επίσημες ηχογραφήσεις με το αριστοτεχνικό παίξιμό του. Υπάρχουν ελάχιστες ιδιωτικές κι όχι σωστές από πλευράς

τεχνικών μέσων. Μετά απ' τη στιγμή ηχογράφησης που ακούσαμε και πριν συμπληρωθούν τρία 24ωρα, ο Τάκης Τζέμος σταύρωσε για πάντα τα χέρια με τα μελίρρυτα δάχτυλα και πέρασε στην αιωνιότητα. Κατά την επιθυμία του, τάφηκε κι αυτός στην Πρέβεζα. Ας είναι παντοτινή η θύμησή του.

Νίκος Τζάρας, Τουρκοβασίλης, Τάκης Τζέμος κι όλοι οι αποθανόντες οργανοπαίχτες, που προανέφερα, τώρα βρίσκονται εκεί «όπου βιολιά δεν παίζουνε, κλαρίνα δε βαρούνε». Όμως πίσω τους έκλαψε και τους κλαίει λαός. Τους μοιρολογεί απαρηγόρητη, αυτή η δημοτική μούσα, μην αντέχοντας το χαμό των αγαπημένων της παιδιών. Θα τους αποζητάει ο λαός, εφόσον «θα στέκουν τα χοραστασιά, σαν που ήτανε και πάντα», κι εφόσον θα υπάρχουν άνθρωποι, που θα ικανοποιούν την ψυχαγωγότητά τους με τη δημοτική μουσική. Τους αποζητούν ακόμα τα στοιχειωμένα απ' τις ανεπανάληπτες μελωδίες στα πάλκα, όπου πέρασαν. Και περισσότερο τους αποζητούν οι αθεράπευτοι νοσταλγοί των χωρίς γυρισμό αξέχαστων περασμένων. Και οι ακούραστοι ανασκαλευτές της δημοτικής μας μουσικής παράδοσης, όπως και ο ομιλών, που σαν μυστική ιερουργία στη μνήμη τους, τούτα τα λόγια τους απευθύνει: Αξέχαστοι πρόγονοί μας, δημιουργοί και θεράποντες της δημοτικής μας μουσικής. Ας είστε αναπαυμένοι. Τα ονόματά σας θα ζουν για πάντα, ανάμεσα κυρίως στα λαϊκά στρώματα, που μιας εσώψυχης ανάγκης του υπήρξατε θεραπευτές και μιας γνήσιας δημοτικής μουσικής παράδοσης δημιουργοί και συνεχιστές απaráμιλλοι αναδειχθήκατε.

*Τί κι αν διαβαίνουν οι καιροί,
τί κι αν περνούν οι χρόνοι;
Τότε οι νεκροί πεθαίνουνε,
όταν τους λησμονούμε.*

ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νικόπολις Α'

ΣΥΜΠΟΣΙΟ
ΓΙΑ ΤΟΝ
Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

*Πρακτικά
του πρώτου Διεθνούς
Συμποσίου για τη Νικόπολη
(23 - 29 Σεπτεμβρίου 1984)*

Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986

ΠΡΕΒΕΖΑ 1990

Πρέβεζα 1987